

แนวคิดและอัตลักษณ์ของสถาปัตยกรรมมัสยิดในจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี
และ พระนครศรีอยุธยา
THE CONCEPTS AND IDENTITY OF THE MOSQUE ARCHITECTURES
IN NONTHABURI, PATHUMTHANI AND PRANAKORNSIAYUTTHAYA

อาดิศร์ อิดริส รักษmani* ADIS IDRIS RAKSAMANI*

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาสาเหตุและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดในจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี พระนครศรีอยุธยา และศึกษาแนวคิดและอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดใน 3 จังหวัด ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ และพัฒนาไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวิถีชีวิตของมุสลิมใน 3 จังหวัด โดยเลือกศึกษามัสยิด 30 แห่ง จากมัสยิดที่จดทะเบียนทั้งหมด 115 แห่ง แบ่งเนื้อหาตามลำดับเวลาไว้ 5 ช่วง ได้แก่

- ช่วงที่ 1 สมัยกรุงศรีอยุธยา
- ช่วงที่ 2 สมัยกรุงธนบุรี-รัชกาลที่ 3
- ช่วงที่ 3 สมัยรัชกาลที่ 4-รัชกาลที่ 6
- ช่วงที่ 4 สมัยรัชกาลที่ 7-รัชกาลที่ 8
- ช่วงที่ 5 สมัยรัชกาลที่ 9-พ.ศ.2561

จากการศึกษาพบว่า มุสลิมใน 3 จังหวัด มีแนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับมัสยิดเหมือนมุสลิมทั่วไป ได้แก่ การมองว่า “มัสยิดเป็นบ้านของพระเจ้า” “เป็นศูนย์กลางชุมชนมุสลิม” และ “เป็นสถาปัตยกรรมอิสลามที่สื่อถึงอัตลักษณ์ของชุมชนมุสลิม” ซึ่งนำไปสู่การแสดงออกทางด้านอัตลักษณ์ของแต่ละชุมชนในประเด็นต่าง ๆ ได้แก่

1. การสื่อถึงชาติพันธุ์
2. การสื่อถึงความเป็นอุมมะฮ์หรือประชาชาติอิสลาม
3. การสื่อถึงความศรัทธาและการรำลึกถึงพระเจ้าและศาสดา
4. การสื่อถึงการปฏิบัติตามหลักคำสอนศาสนา

คำสำคัญ : อัตลักษณ์/ สถาปัตยกรรม/ มัสยิด

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., สาขาสถาปัตยกรรม, คณะวิศวกรรมศาสตร์และสถาปัตยกรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ, adis_idris@hotmail.com

*Asst. Prof. Dr., Department of Architecture, Faculty of Engineering and Architecture, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi, adis_idris@hotmail.com

Abstract

The main purpose of this research is to study the influencing factors, the concepts and the identity of mosques in Nonthaburi, Pathumthani and Pranakornsiayutthaya provinces, which are important factors that create unique architectural styles developing along with changes in society and the way of Muslim life in the 3 provinces. The study focuses on the selected 30 mosques from the data of 115 registered mosques in 3 provinces, analyzed according to the developing process of each of the 5 periods:

Period 1: Ayutthaya period

Period 2: Thonburi period - King Rama III

Period 3: King Rama IV - King Rama VI

Period 4: King Rama VII - King Rama VIII

Period 5: King Rama IX - A.D. 2018

The study found that Muslims in the 3 provinces have important concepts about mosques like other Muslims, such as viewing mosques “as the house of God”, “as the Muslim community center” and “as Islamic architecture that reflects the identity of the Muslim community”, which leads to the expression of identity in various issues, including:

1. Communicating ethnicity
2. Communicating the Ummah or the Islamic nation
3. Communicating faith and remembrance of God and the prophet
4. Communicating religious teachings

Keywords: Identity/ Architecture/ Mosque

บทนำ

สถาปัตยกรรมอิสลาม หมายถึง สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นสำหรับมุสลิมภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม สถาปัตยกรรมอิสลามที่มีความสำคัญสำหรับชุมชนมุสลิมในประเทศไทย ได้แก่ มัสยิด ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติศาสนกิจและจัดกิจกรรมของชุมชนมุสลิม รูปแบบของมัสยิดจึงสะท้อนอัตลักษณ์และศักยภาพของชุมชนมุสลิมจากท้องถิ่นต่าง ๆ ในแต่ละยุคสมัย

ในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีชุมชนมุสลิมเชื้อสาย อินโด-เปอร์เซีย ชาว จาม และมลายูตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงศรีอยุธยา และมีส่วนสำคัญในการพัฒนาบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ อาทิ ชุนนางเชื้อสายอินโด-เปอร์เซีย ทหารเชื้อสายจาม และเกษตรกรเชื้อสายมลายู แต่ละชุมชนได้สืบทอดอัตลักษณ์ผ่านทางงานศิลปะและสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะในการสร้างมัสยิด ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนในด้านต่าง ๆ

ชุมชนมุสลิมตั้งถิ่นฐานตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลักในสมัยนั้น ตั้งแต่อยุธยา นนทบุรี และบางกอกซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยา แม้จะมีความแตกต่างทางด้านพื้นฐานวัฒนธรรม แต่ชุมชนมุสลิมต่าง ๆ ได้ปฏิสัมพันธ์กันตามแนวคิดในเรื่อง “อิกวาฮ์” หรือความเป็นพี่น้องตามหลักคำสอนศาสนาอิสลาม จนกระทั่งเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึกในปี พ.ศ. 2310 มุสลิมส่วนหนึ่งจึงอพยพจากกรุงศรีอยุธยามาตั้งหลักแหล่งตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาโดยมีบางกอกเป็นศูนย์กลาง เมื่อบ้านเมืองสงบมุสลิมบางส่วนได้กลับไปยังพระนครศรีอยุธยา และในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ได้มีการอพยพชาวมลายูขึ้นมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณ นนทบุรี และ ปทุมธานี ชุมชนมุสลิมแต่ละแห่งได้ขยายตัวและพัฒนาไปพร้อมกับารเติบโตของเมือง โดยที่ยังคงรักษา อัตลักษณ์ไว้ได้ผ่านทางศิลปวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์ในแต่ละท้องถิ่น ทั้งในด้านพิธีการทางศาสนา การแต่งกาย งานศิลปะ และที่สำคัญคืองานสถาปัตยกรรมมัสยิด

ในปีพ.ศ.2561 มีมัสยิดที่จดทะเบียนในจังหวัดนนทบุรี 19 แห่ง จังหวัดปทุมธานี 32 แห่ง และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา 64 แห่ง การศึกษาลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดใน 3 จังหวัด จะแสดงให้เห็นสถานภาพบทบาท แนวคิด และอัตลักษณ์ของมุสลิมในท้องถิ่นนั้น ๆ ทำให้เข้าใจพัฒนาการทางสังคมของมุสลิมซึ่งสะท้อนออกมาให้เห็นจากการสร้างมัสยิด และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางสถาปัตยกรรม ทั้งในด้าน ประโยชน์ใช้สอย รูปแบบ และการสื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์

หากศึกษามัสยิดในสภาพปัจจุบันควบคู่ไปกับข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์จะช่วยให้เห็นภาพรวมของพัฒนาการทางด้านแนวคิดและอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดได้ชัดเจนขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาประเด็นที่สำคัญดังนี้

1. สาเหตุและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดในจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี และพระนครศรีอยุธยา
2. แนวคิดและอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดใน 3 จังหวัด

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ศึกษาแนวคิดและอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี และพระนครศรีอยุธยา จำนวน 30 แห่ง ผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ทางสังคมของมุสลิมใน 3 จังหวัด โดยอาศัยวิธีการหาข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อศึกษาแง่มุมต่าง ๆ ของมุสลิมที่มีต่อสถาปัตยกรรม

มัสยิดใน 3 จังหวัด ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึง พ.ศ.2561 มีวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของกลุ่มคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับมัสยิด มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจาะลึกแบบมีโครงสร้างเป็นข้อมูลหลักของการวิจัย ร่วมกับข้อมูลประเภทเอกสารที่เกี่ยวข้องและข้อมูลภาคสนามที่ได้จากการสำรวจ เพื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์จัดกลุ่มลักษณะของแนวคิดและอัตลักษณ์ ตามที่ได้ตั้งกรอบไว้ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังวิธีวิจัยต่อไปนี้

1. การศึกษาปัจจัยแวดล้อม ศึกษางานสถาปัตยกรรมมัสยิดทั้งในส่วนของแนวคิดและลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดยใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ในการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารและจากการสำรวจสถาปัตยกรรมมัสยิดใน 3 จังหวัด รวมถึงการค้นคว้าและสอบถามผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง อาทิ อิหม่าม สัปบุรุษอาวุโส สถาปนิก โดยยึดหลักวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลตามลำดับช่วงเวลา

2. การศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมมัสยิด ศึกษาจากการสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับมัสยิดทั้ง 30 แห่ง และจากการศึกษาข้อมูลภาคเอกสาร

3. การวิเคราะห์รูปแบบสถาปัตยกรรม ศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและอิทธิพลจากปัจจัยแวดล้อมด้านต่าง ๆ ได้แก่ ประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ หลักคำสอนศาสนา และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ โดยพิจารณาจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเด่นในแต่ละช่วงเวลา

4. การหาข้อสรุปเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ได้ให้ความสำคัญกับการพิจารณาปัจจัยแวดล้อมที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดใน 3 จังหวัด

การเลือกกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษานี้ เป็นการเลือกกลุ่มประชากรที่มีจำนวนจำกัด จึงใช้กลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงและใช้เกณฑ์ในการกำหนดกลุ่มตัวอย่างจากแหล่งที่มาของข้อมูล ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มตัวอย่างจากการสังเกต ได้แก่ การทำแบบสำรวจลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี และพระนครศรีอยุธยา

2. กลุ่มตัวอย่างจากการสัมภาษณ์ แบ่งเป็นกลุ่มเพื่อให้ครอบคลุมเป้าหมายทั้ง 3 ด้าน ดังนี้

2.1 ระดับชุมชน ได้แก่ อิหม่ามหรือสัปบุรุษอาวุโส จากมัสยิดที่สำรวจ (30 คน)

2.2 ระดับจังหวัด ได้แก่ กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (3 คน)

2.3 นักวิชาการ สถาปนิก และปราชญ์ชุมชน (3 คน)

จากจำนวนมัสยิดที่จดทะเบียนในจังหวัดนนทบุรี 19 แห่ง จังหวัดปทุมธานี 32 แห่ง และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา 64 แห่ง รวม 115 แห่ง งานวิจัยนี้เน้นศึกษาพัฒนาการของแนวคิดและอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของสถาปัตยกรรมมัสยิดโดยเลือกมัสยิดในจังหวัดนนทบุรี จังหวัดปทุมธานี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวม 30 แห่ง เพื่อเป็นตัวแทน โดยมีเกณฑ์ในการเลือกมัสยิดที่นำมาศึกษา ดังนี้

1. ช่วงเวลาในการสร้างมัสยิด

2. รูปแบบของมัสยิด

3. กลุ่มชาติพันธุ์และสำนักคิดของสัปบุรุษในมัสยิด

4. พื้นที่เขตต่าง ๆ ในจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี และพระนครศรีอยุธยา

กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษามี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มตัวอย่างประเภทบุคคลและกลุ่มตัวอย่างประเภทสถาปัตยกรรม กลุ่มบุคคลใช้แบบฟอร์มสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือ ประกอบด้วยคำถามที่เปิดโอกาสให้ผู้ตอบได้แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ในประเด็นสำคัญที่เกี่ยวกับแนวคิดและอัตลักษณ์ของมัสยิด อาทิ ความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานและ

การสร้างมัสยิดในชุมชน กลุ่มชาติพันธุ์ และสำนักคิดของชุมชน การปรับตัวและเติบโตของชุมชน การรับอิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมจากภายนอกในรูปแบบต่าง ๆ ความสัมพันธ์ของชุมชนมุสลิมกับชุมชนเมือง แนวคิดในการสร้างมัสยิด อัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของมัสยิด เป็นต้น ส่วนกลุ่มตัวอย่างประเภทสถาปัตยกรรมนั้นใช้แบบฟอร์มการสำรวจเป็นเครื่องมือ โดยสำรวจสถาปัตยกรรมมัสยิดตามหัวข้อหลักอันได้แก่ ข้อมูลพื้นฐานทางสถาปัตยกรรม ลักษณะทางกายภาพ การใช้พื้นที่และการสัญจร และความสัมพันธ์กับชุมชน เป็นต้น เพื่อให้ดำเนินการได้อย่างครบถ้วนทุกประเด็นตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้

ผลการวิจัย

จากการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิด แนวคิดในการสร้างและอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี และพระนครศรีอยุธยา ทำให้เห็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ และพัฒนาไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวิถีชีวิตของมุสลิมใน 3 จังหวัด ซึ่งในที่นี้แบ่งเนื้อหาตามลำดับเวลาไว้ 5 ช่วง โดยพิจารณาจากความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางด้านความคิดที่มีผลต่อการสร้างอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม ดังนี้

ช่วงที่ 1 สมัยกรุงศรีอยุธยา

ช่วงที่ 2 สมัยกรุงธนบุรี-รัชกาลที่ 3

ช่วงที่ 3 สมัย รัชกาลที่ 4-รัชกาลที่ 6

ช่วงที่ 4 สมัยรัชกาลที่ 7-รัชกาลที่ 8

ช่วงที่ 5 สมัยรัชกาลที่ 9-พ.ศ. 2561

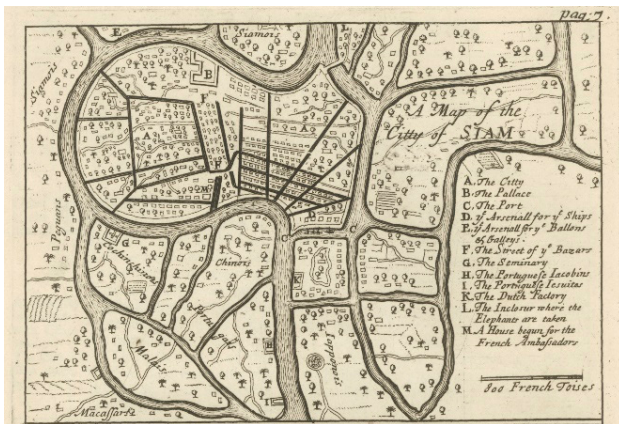
ช่วงที่ 1 สมัยกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของสยามที่เป็นทั้งศูนย์กลางทั้งในด้านการปกครองและด้านศิลปวิทยาการที่มีความหลากหลาย ชาวต่างชาติหลายกลุ่มซึ่งรวมถึงมุสลิมเชื้อชาติต่าง ๆ ได้เข้ามาประกอบอาชีพตามความชำนาญของตน โดยเฉพาะหลังการเสียกรุงครั้งที่ 1 ที่ต้องการกำลังคนมาฟื้นฟูบ้านเมือง มุสลิมบางส่วนได้ตั้งถิ่นฐานและใช้ความรู้ความสามารถทำคุณประโยชน์ให้บ้านเมืองในลักษณะต่าง ๆ (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กรกฎาคม 2561)

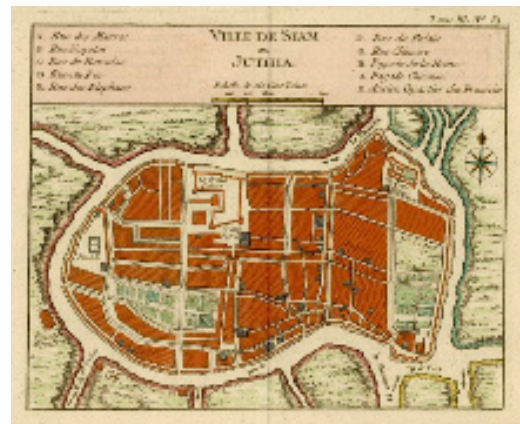
พ่อค้ามุสลิมอินโด-เปอร์เซียเข้ามาติดต่อค้าขายจนประสบความสำเร็จ และมีโอกาสได้เข้ามารับราชการใช้ความรู้ความสามารถในการพัฒนาบ้านเมือง ในขณะที่มุสลิมจากจาม ชวา และมลายู ได้เข้ามาประกอบอาชีพที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาบ้านเมือง และกลายเป็นส่วนหนึ่งของสยามในเวลาต่อมา (ประดิษฐ์ รัตนโกมล, การสื่อสารส่วนบุคคล, 30 พฤษภาคม 2561) การตั้งถิ่นฐานของมุสลิมในกรุงศรีอยุธยาแบ่งเป็น 2 ส่วนที่สำคัญได้แก่ ชุมชนมุสลิมบริเวณนอกเกาะเมือง และชุมชนมุสลิมในเกาะเมือง (ภาพที่1-2)

ชุมชนมุสลิมบริเวณนอกเกาะเมือง เป็นชาวบ้านมุสลิมเชื้อสายชวา มลายู และจาม ที่รวมตัวกันตามกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่รอบนอกของเกาะเมืองบริเวณท้ายน้ำ และตามริมแม่น้ำลำคลองไปถึถนนนนทบุรีและบางกอก แต่ละชุมชนได้สร้างมัสยิดขึ้นเป็นศูนย์กลางการประกอบศาสนกิจของชุมชน ในลักษณะของเรือนพื้นถิ่น

ชุมชนมุสลิมเชื้อสายอินโด-เปอร์เซียในบริเวณเกาะเมือง มีสัปบุรุษที่เป็นขุนนางมุสลิมเชื้อสายหรือเป็นที่รู้จักกันในนามแขกเจ้าเซ็น ได้รับพระราชทานที่ดินให้สร้างชุมชนและมีสยิดอยู่ในเขตกำแพงเมือง เป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยบ้านเรือนที่สร้างเป็นตึก ตลาด สุสาน มีถนนและสะพานที่สร้างด้วยอิฐ และมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติศาสนกิจ และจัดกิจกรรมของชุมชน ด้วยศักยภาพของชุมชนและการได้รับการสนับสนุนจากทางราชการ จึงสร้างมัสยิดด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมระดับสูงแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนได้มากกว่าชุมชนอื่น สันนิษฐานได้ว่าลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในเขตกำแพงเมืองของขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด-เปอร์เซียน่าจะเป็นอาคารก่ออิฐในรูปแบบของสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ที่มีองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมอินโด-เปอร์เซียผสมผสานอยู่ เป็นการแสดงอัตลักษณ์ของการเป็นมุสลิมผ่านทางชาติพันธุ์ควบคู่ไปกับการสื่อถึงการเป็นขุนนางในราชสำนักสยาม (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กรกฎาคม 2561) ต่างจากมัสยิดของชาวบ้านมุสลิมที่อยู่นอกกำแพงเมืองที่สร้างด้วยสถาปัตยกรรมท้องถิ่นตามกำลังของแต่ละชุมชน

ภาพที่ 1 แผนที่กรุงศรีอยุธยาในจดหมายเหตุ
เดอ ลา ลู แบร์
ที่มา : ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช,
กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง, 87.

ภาพที่ 2 แผนที่กรุงศรีอยุธยา
โดย ฌาคส์ นิโกลัส เบแล็ง
ที่มา : ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช,
กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง, 81.

ช่วงที่ 2 สมัยกรุงธนบุรี และสมัยรัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3

หลังจากที่บ้านเมืองเริ่มฟื้นตัวจากสงคราม ราชธานีแห่งใหม่ย้ายไปที่กรุงธนบุรี ชาวเมืองกลับมาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามแม่น้ำลำคลอง โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่บางกอกซึ่งเคยเป็นเมืองหน้าด่านและมีชุมชนอยู่เดิม ชาวมุสลิมได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ซึ่งมีมัสยิดต้นสนเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในขณะที่บางส่วนตั้งบ้านเรือนกระจายกันไปตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะในพื้นที่ที่เป็นชุมชนเดิม เช่น ตลาดแก้วและตลาดขวัญในนนทบุรี มุสลิมบางส่วนเดินทางกลับไปยังกรุงศรีอยุธยาโดยสร้างบ้านเรือนบริเวณรอบนอกของเกาะเมือง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ได้มีการอพยพชาวปัตตานีขึ้นมามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ และปริมณฑลในหลายพื้นที่รวมถึงชุมชนท่าอิฐ จังหวัดนนทบุรี และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 มีการอพยพชาวปัตตานีมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่รอบนอกของกรุงเทพฯ (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531, น.108-115) อาทิ บางบัวทอง

จังหวัดนนทบุรี อำเภอมือง จังหวัดปทุมธานี รวมถึง อำเภอวังน้อย อำเภอบางปะอิน และ อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บางส่วนได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในชุมชนมุสลิมที่เคยมีอยู่เดิมแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เช่น คลองตะเคียน และคลองคูจาม บางส่วนมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ใหม่ที่ใกล้เกาะเมือง เช่น ภูเขาทอง หัวรอ และหัวแหลม

ชุมชนมุสลิมเชื้อสายอินโด-เปอร์เซียที่มีสืบบุรุษเป็นขุนนางส่วนใหญ่ได้ย้ายถิ่นฐานและสร้างมัสยิดที่บางกอก ดังนั้นในอยุธยา ปทุมธานี และนนทบุรี ส่วนใหญ่จึงเป็นชาวบ้านที่สร้างมัสยิดขึ้นตามศักยภาพของชุมชน ซึ่งในระยะแรกมักจะรวมตัวกันปฏิบัติศาสนกิจที่เรือนหลังใดหลังหนึ่ง และเตรียมพื้นที่สำหรับกิจกรรมที่จำเป็น เช่น กุบ์ร สำหรับฝังศพ เมื่อชุมชนขยายตัวและมีความมั่นคงถึงระดับหนึ่งก็จะสร้างบาแล¹ ขึ้นสำหรับเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติศาสนกิจและดำเนินกิจกรรมของชุมชน และขยายต่อเติมหรือสร้างเป็นสุเหร่าหรือมัสยิดที่มีลักษณะเหมือนเรือนมลายูขนาดใหญ่ที่ยกพื้นสูง แยกเป็นส่วนโถงละหมาดที่หันหน้าไปยังทิศกิบละฮ์² และโถงทางเข้าที่ใช้สำหรับกิจกรรมอเนกประสงค์ เช่น สุเหร่าสวน จังหวัดนนทบุรี และมัสยิดเราะมาตุลละฮะ จังหวัดปทุมธานี (ภาพที่ 3-4)

ภาพที่ 3 สุเหร่าสวน ทำอิฐ จังหวัดนนทบุรี ในอดีต
ที่มา : สุเหร่าสวน

ภาพที่ 4 มัสยิดเราะมาตุลละฮะ จังหวัดปทุมธานีในอดีต
ที่มา : มัสยิดเราะมาตุลละฮะ

ช่วงที่ 3 สมัยรัชกาลที่ 4-รัชกาลที่ 6

ในช่วงเวลานี้ อิทธิพลของยุโรปผลักดันให้สยามเร่งพัฒนาประเทศ และปรับโครงสร้างการบริหารให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก การทำสนธิสัญญากับต่างประเทศ โดยเฉพาะสัญญาเบาว์ริงในสมัยรัชกาลที่ 4 ส่งผลให้เศรษฐกิจของสยามเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นการเพาะปลูกเพื่อการส่งออก ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการปรับเปลี่ยนภูมิประเทศและการใช้ที่ดินเพื่อให้เอื้อต่อการผลิต โดยการขุดคลองเพื่อบุกเบิกพื้นที่การเกษตรใหม่ และอำนวยความสะดวกในการคมนาคม อาทิ คลองพระพิมล (พ.ศ.2433) และคลองพระยาบวรลือ (พ.ศ.2435) ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา คลองเปรมประชากร (2412-13) และคลองรังสิต (พ.ศ.2433) ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา การยกเลิกระบบทาสและไพร่เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนประกอบอาชีพอย่างอิสระและมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ทำกินใหม่ในพื้นที่ชนบท ชุมชนมุสลิมจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่เริ่มมีความหนาแน่นได้ย้ายไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ตามแนวคลองที่ขุดใหม่ เช่น มุสลิมจากทำอิฐ ย้ายไปตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองลำรี คลองลากค้อน จังหวัดนนทบุรี

1. บาแลหมายถึงมัสยิดขนาดเล็กที่สร้างในลักษณะอาคารที่มีโครงสร้างไม่ถาวร

2. ทิศกิบละฮ์เป็นทิศที่มุสลิมทั่วโลกหันไปหาในการปฏิบัติศาสนกิจโดยมีวิหารกะอะบะฮ์ในมัสยิดอัลฮะรออม นครมักกะฮ์เป็นศูนย์กลาง

(ดิเรก วันแอละห์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2 พฤษภาคม 2561) และ มุสลิมจากสวนพริกไทย ย้ายไปคลอง 1 และ คลอง 2 รังสิต จังหวัดปทุมธานี (สนั่น ลำประเสริฐ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 30 เมษายน 2561)

ในระยะแรก ชุมชนขนาดใหญ่ที่มีข้าราชการระดับสูงเป็นสปูรุษในชุมชน เช่น มัสยิดรียาดิสสุนันท์หรือ มัสยิดตลาดแก้วหลังเดิมในจังหวัดนนทบุรีได้สร้างมัสยิดเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน โดยอิงกับรูปแบบสถาปัตยกรรมยุโรป ที่ประยุกต์ให้เข้ากับการใช้งานของมัสยิด (ภาพที่ 5) มีส่วนโถงระฆังที่หันสู่ทิศกิบละฮ์และโถงทางเข้าที่ใช้สำหรับ กิจกรรมอเนกประสงค์ ซึ่งในขณะนั้นมีการสร้างอาคารที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมยุโรปในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมากเพื่อสื่อถึงความก้าวหน้าและเป็นสากล สถาปัตยกรรมยุโรปมีลักษณะบางประการที่เชื่อมโยงกับสถาปัตยกรรม อิสลาม ประกอบกับสถาปัตยกรรมในดินแดนที่นับถือศาสนาอิสลามใกล้เคียง เช่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย ได้รับอิทธิพล จากสถาปัตยกรรมยุโรป จึงมีการนำรูปแบบดังกล่าวมาใช้ในการสร้างมัสยิด ส่วนมัสยิดฮิยาตุลลอุมมะฮ์หรือมัสยิด ตลาดขวัญนั้น (ภาพที่ 6) ออกแบบและดูแลโดยพระสยามมัยยิตการหรือท่านมุฮัมหมัดอาลีเป็นชาวซีเรีย ซึ่งในอดีต นั้นเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอุมัยยะฮ์ที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมโรมันตะวันออก ประกอบกับมัสยิดจาก ดินแดนมักกะฮ์และมะดีนะฮ์ ได้สืบทอดลักษณะบางประการมาจากโรมันตะวันออกในช่วงเวลาต่าง ๆ โดยเฉพาะ ในช่วงที่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรออตโตมัน จึงมีการนำองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมยุโรปมาประยุกต์เข้ากับ รูปทรงที่ได้รับแรงบันดาลใจจากรูปทรงของวิหารอะบะฮ์ในมัสยิดอัลฮะรออมและองค์ประกอบของมัสยิดอัลนะบะวีย์ในนคร มะดีนะฮ์ มัสยิดตลาดขวัญเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น ชั้นล่างเป็นพื้นที่อเนกประสงค์และใช้ระฆังหามาด มีบันไดจากนอก อาคารขึ้นโถงทางเข้า และโถงระฆังที่ชั้น 2 ที่มีมินบร³ บริเวณผนังด้านทิศกิบละฮ์ มีการนำรูปแบบสถาปัตยกรรม จากตะวันตกและจากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามมาประยุกต์ โดยเพิ่มองค์ประกอบที่สื่อถึงสถาปัตยกรรมอิสลาม เช่น หน้าต่างโค้งรอบอาคาร หั้วเสา ชุ่มมิห์รอบ⁴ ส่วนประดับบนยอดอาคารที่ได้รับแรงบันดาลใจจากมัสยิดอัลนะบะวีย์ ของท่านศาสดา (ภาพที่ 7-8) รวมถึงการใช้หลังคาโดมบริเวณทางเข้ามัสยิดชั้นบนเพื่อสื่อถึงความเป็นอุมมะฮ์หรือ ประชาชาติอิสลาม

ชุมชนมุสลิมมีความมั่นคงและมีขนาดใหญ่ขึ้น หลายชุมชนได้แยกตัวออกไปตั้งชุมชนตามแนวคลองที่ขุด ใหม่ เช่น ชุมชนในคลองพระยาบวรลือ คลองพระพิมล คลองบางบัวทอง และชุมชนในคลอง 1-2 ชุมชนใหม่ได้สร้าง บาแลหรือมัสยิดขึ้นด้วยวัสดุท้องถิ่นและช่างในชุมชน เพื่อเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติศาสนกิจและรองรับกิจกรรมของ ชุมชน ต่อมาเมื่อชุมชนเติบโตและมั่นคง ได้สร้างมัสยิดเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนหลังคาปั้นหย่า ซึ่งมีความใกล้เคียงกับ สถาปัตยกรรมยุโรปที่แพร่เข้ามาในสยามที่ถือว่าทันสมัยในยุคนั้น มีมินบรและมิห์รอบที่มีรูปแบบผสมผสานลักษณะ ของศิลปะมลายู เช่น มัสยิดท่าอิฐ (ภาพที่ 9) และมัสยิดโรงกระโจม (ภาพที่ 10) จังหวัดนนทบุรี ส่วนมัสยิด ตะเกียโยคินราชมิศจินจาสยาม (ภาพที่ 11) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นั้นสร้างโดยได้รับอิทธิพลจาก สถาปัตยกรรมอินเดียที่มีสุสานของบุคคลสำคัญ (มะกอม) อยู่ข้างมัสยิด ซึ่งจะเห็นได้ว่าในสมัยนี้ชุมชนมุสลิมที่เป็น ชาวบ้านที่มีฐานะสามารถสร้างมัสยิดในรูปแบบตึกหรืออาคารก่ออิฐ ต่างจากเดิมที่จำกัดอยู่เฉพาะชุมชนที่มีข้าราชการ ระดับสูงเท่านั้น

3. แท่นกล่าวโอวาทคำสอนสำหรับคุตบะฮ์ในวันศุกร์ วันอีด และในโอกาสสำคัญ

4. ชุ่มบอกทิศทางกิบละฮ์ในมัสยิด

ภาพที่ 5 มัสยิดรียาดิสสุนันท์หลังเดิม
จังหวัดนนทบุรี
ที่มา : มัสยิดรียาดิสสุนันท์

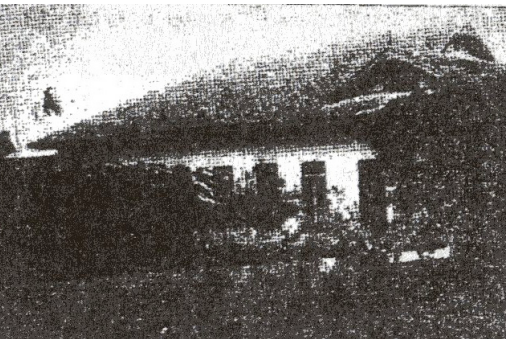
ภาพที่ 6 มัสยิดอิติยาตุลอุมมะฮ์
จังหวัดนนทบุรีในอดีต
ที่มา : มัสยิดอิติยาตุลอุมมะฮ์

ภาพที่ 7 มัสยิดอัลนะบะวีย์ นครมะดัยนะฮ์
ที่มา : ผู้วิจัย

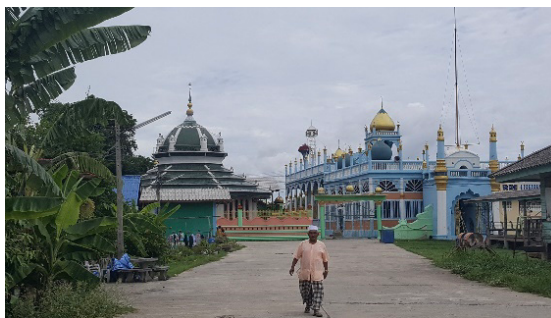
ภาพที่ 8 มัสยิดอัลนะบะวีย์ นครมะดัยนะฮ์
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 9 มัสยิดท่าอิฐหลังเดิม จังหวัดนนทบุรี
ที่มา : มัสยิดท่าอิฐ

ภาพที่ 10 มัสยิดอิกอมาตุลอิสลามส่วนเดิม
จังหวัดนนทบุรี
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 11 มัสยิดตะเกียโยคินราชมิศจินจาสยาม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : ผู้วิจัย

ช่วงที่ 4 สมัยรัชกาลที่ 7-รัชกาลที่ 8

ในช่วงนี้อิทธิพลและบทบาทของมุสลิมจากต่างชาติดลดลงหลังจากจักรวรรดิออตโตมันล่มสลาย ประกอบกับ ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 นั้น ผู้ดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรีได้เปลี่ยนจากขุนนางมุสลิมเชื้อสายอินโด-เปอร์เซียมาเป็นนักวิชาการศาสนาเชื้อสายมลายู การติดต่อกับประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามลดลงในช่วงนี้ มุสลิมเชื้อสายมลายูใน 3 จังหวัดมีความเข้มแข็งและสร้างผลผลิตให้ประเทศตามความชำนาญของตน เช่น ชุมชนในอยุธยาทำนาข้าว ปทุมธานีทำนาข้าวและสวนพริกไทย และนนทบุรีปลูกสวนผลไม้ การเติบโตของชุมชนและการคมนาคมที่สะดวก เช่น รถไฟ รถยนต์ รวมถึงการนำสินค้าไปเร่ขายในจังหวัดต่างๆ ด้วย “เรือเครื่องเทศ” ของชุมชนมัสยิดดารุชชุนนะฮ์ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา การทำธุรกิจค้าไม้และการทำธุรกิจเดิน “เรือเขียว” ในชุมชนมัสยิดบางอ้อที่เดินเรือกลไฟลากจูงและเรือบรรทุกผู้โดยสารขนาดใหญ่ 2 ชั้น จากท่าเตียนจนถึงพิษณุโลก ได้เชื่อมโยงชุมชนมุสลิมตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยาในพื้นที่อยุธยา ปทุมธานี นนทบุรี และกรุงเทพฯ ให้มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ชุมชนขนาดใหญ่หลายชุมชนมีสัปบุรุษหนาแน่นได้แยกไปตั้งถิ่นฐานและสร้างบ้านแล้งขึ้นใหม่ ในพื้นที่เกษตรกรรมแห่งใหม่เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะตามแนวคลองที่ขุดขึ้นในจังหวัดปทุมธานีและนนทบุรี

ชุมชนมุสลิมใน 3 จังหวัดเห็นความสำคัญของการศึกษาที่ต้องดำเนินควบคู่กันไปทั้งทางด้านวิชาสามัญและทางศาสนามากขึ้น มีผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากมัสยิดในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะมัสยิดของท่านจุฬาราชมนตรี ส่วน สุวรรณศาสตร์ รวมถึงจากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม เช่น มหาวิทยาลัยอัล-อซฮัร ประเทศอียิปต์ ได้กลับมาพัฒนาการศึกษา รวมถึงตั้งโรงเรียนและพัฒนา มัสยิดให้มีพื้นที่สำหรับการเรียนการสอน มัสยิดหลายแห่งได้ปรับให้ใช้พื้นที่ใต้ถุนที่ยกสูงสำหรับกิจกรรมนอกประสงค์และจัดการการศึกษาโดยมีโถงละหมาดอยู่ชั้นบน บางชุมชนมีอาคารเรียนแยกออกมาต่างหากจากอาคารมัสยิด

ความพยายามในการสื่อถึงอัตลักษณ์ของชุมชนนั้นมีในหลากหลายรูปแบบ มัสยิดของชาวบ้านทั่วไปที่สร้างอย่างเรียบง่ายนั้นได้ขยายต่อเติมตามความต้องการที่เพิ่มขึ้น โดยเน้นการใช้งานตามเงื่อนไขของหลักคำสอนศาสนา และให้ความสำคัญกับการแสดงออกทางด้านอัตลักษณ์สถาปัตยกรรมมัสยิด เช่นมัสยิดดารุชชุนนะฮ์หลังเดิม (ภาพที่ 12) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่สร้างเป็นเรือนไม้ใต้ถุนสูง และมัสยิดดารุ้ลอาบิดิน (ภาพที่13) จังหวัดนนทบุรี ที่สร้างเป็นเรือนขนมปังขิงยกใต้ถุนสูงเพื่อใช้เป็นพื้นที่นอกประสงค์และรับมือน้ำท่วม ในขณะที่ชั้นบนนั้นเป็นโถงทางเข้าและโถงละหมาดที่ระเบียงมีหลังคาคลุมเป็นทางเดินด้านข้าง ภายในมีการตกแต่งในบริเวณที่สำคัญ เช่น มินบรและมิมหฺรอบ

ภาพที่ 12 มัสยิดดารุสซุนนะห์หลังเดิม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : มัสยิดดารุสซุนนะห์

ภาพที่ 13 มัสยิดดารุลอาปัดีน จังหวัดนนทบุรี
ที่มา : ผู้วิจัย

ช่วงที่ 5 สมัยรัชกาลที่ 9-พ.ศ. 2561

การพัฒนาในด้านต่าง ๆ ในจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี และพระนครศรีอยุธยา มีทิศทางที่ชัดเจนนับตั้งแต่มีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปีพ.ศ. 2504 เป็นต้นมา โดยเฉพาะการคมนาคมทางบกและการลงทุนภาคอุตสาหกรรม มีการซื้อขายที่ดินเพื่อพัฒนาเป็นโครงการต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ชุมชนมุสลิมหลายแห่งมีรายได้จากการขายที่ดินและนำรายได้มาพัฒนามัสยิดและชุมชน เกษตรกรเปลี่ยนไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมและมีการย้ายถิ่นฐานตามแหล่งงานมากขึ้น บทบาทของมัสยิดขยายจากระดับชุมชนสู่ขอบเขตที่กว้างขึ้น มีการใช้กฎหมายที่ดูแลกิจการของศาสนาอิสลามรวมถึงแนวทางปฏิบัติและการบริหารมัสยิดที่เป็นระบบ ชุมชนมุสลิมที่เห็นความสำคัญของการศึกษาได้ส่งเยาวชนไปศึกษาต่อ ณ ประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม เช่น อียิปต์ คูเวต โดยเฉพาะชาวอุดรธานี เนื่องจากมุสลิมในประเทศไทยยังคงมีความผูกพันกับศูนย์กลางศาสนาอิสลาม ได้แก่ นครมักกะฮ์ ซึ่งเป็นที่ตั้งของมัสยิดอัลฮะรออม และนครมะดีนะฮ์ซึ่งเป็นที่ตั้งของมัสยิดอัลนะบะวีย์ ในช่วงนี้ทั้ง 2 เมืองได้เป็นส่วนหนึ่งของประเทศชาวอุดรธานี มุสลิมจาก 3 จังหวัดได้มีโอกาสเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์และไปเยี่ยมมัสยิดสำคัญทั้ง 2 แห่งมากขึ้น มีการสร้างมัสยิดโดยใช้แรงบันดาลใจจากองค์ประกอบของมัสยิดสำคัญทั้ง 2 แห่งเพื่อเตือนใจให้ระลึกถึงการปฏิบัติตามคำสอนศาสนาและการทำความดีตามแบบอย่างของท่านศาสดา เช่น มัสยิดท่าอิฐและมัสยิดนะฎอตุลอิสลาฮ์ จังหวัดนนทบุรี (ดิเรก วันเอนะห์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2 พฤษภาคม 2561)

มุสลิมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีความมั่นคงทางด้านวิชาการศาสนาและเป็นที่ยอมรับ เห็นได้จากการที่นักวิชาการจากพระนครศรีอยุธยาได้มีโอกาสเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ก่อนเดินทางไปปฏิบัติหน้าที่ธรรมจาริกที่ชุมชนมุสลิมในภาคใต้ นอกจากนี้ การศึกษาที่ให้ความสำคัญกับความรู้ทางด้านสามัญควบคู่ไปกับศาสนาได้ส่งผลต่อการพัฒนาสังคมมุสลิมใน 3 จังหวัดเป็นอย่างมาก โดยมีสาเหตุประการสำคัญคือการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาศาสนาตามตัวบทในคัมภีร์ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ท่านจุฬาราชมนตรี ต่วน สุวรรณศาสน์ แปลคัมภีร์อัลกุรอานเป็นภาษาไทย ส่งผลให้ชุมชนมุสลิมสามารถศึกษาความหมายของคำสอนในคัมภีร์ได้มากขึ้น ตลอดจนนำคำสอนของศาสนามาใช้ในชีวิตประจำวันได้มากขึ้น

ภาพที่ 14 อาจารย์มุซา ฮานาฟี และคณะ เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 เนื่องในโอกาสเดินทางไป
ปฏิบัติหน้าที่ธรรมจาริกใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้
ที่มา : โรงเรียนอิสลามศรีอยุธยา

การตื่นตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์ได้นำไปสู่การเชื่อมโยงอัตลักษณ์ของมุสลิมเข้ากับประวัติศาสตร์ของ
กรุงศรีอยุธยาในอดีตในประเด็นต่าง ๆ อาทิ ความสำคัญของขุนนางมุสลิม และร่องรอยของสถาปัตยกรรมที่ได้รับ
อิทธิพลจากสถาปัตยกรรมอิสลามในประเทศ หลายชุมชนกลับมาให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์และความเป็นมา
เช่น การสืบทอดลวดลายจากมัสยิดเก่ามาใช้ในการสร้างมัสยิดอาลีียดการอยน์หลังใหม่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
และการอนุรักษ์มัสยิดหลังเดิมไว้คู่กับมัสยิดหลังใหม่ของมัสยิดเราะห์มะตุลเลาะห์ในจังหวัดปทุมธานี (ภาพที่ 15)
การแสดงออกด้านอัตลักษณ์ได้เปลี่ยนจากการแสดงออกถึงชาติพันธุ์ของแต่ละชุมชน มาสู่ความเป็นอุมมะฮ์หรือ
ประชาชาติอิสลาม ซึ่งให้ความสำคัญกับการใช้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมจากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม
เช่น มัสยิดแก้วนิมิตร จังหวัดปทุมธานี (ภาพที่ 16) และการนำองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมจากมัสยิดอัลนะบะวีย์
ของท่านศาสดา (ภาพที่ 17-20) มาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างมัสยิดอาลีียดการอยน์หลังใหม่ในจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา และมัสยิดนะฎอตุลอิสลาห์ จังหวัดนนทบุรี (ภาพที่ 21-22) รวมถึงโดมและหอคานของมัสยิด
ท่าอิฐ (ภาพที่ 23)

การสร้างมัสยิดในช่วงเวลานี้ให้ความสำคัญกับการออกแบบพื้นที่ที่รองรับกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนมุสลิม และ
มีความสัมพันธ์กับผังชุมชน เช่น การละหมาด การคุตบะฮ์⁵ การเรียนกุรอาน การเลี้ยงอาหารในงานบุญ ซึ่งมีความ
สัมพันธ์กับการใช้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอิสลามที่เด่นชัดเช่น โดม หอคาน⁶ ชุมประตู่โค้ง และการประดับ
ด้วยอักษรประดิษฐ์ที่เขียนพระนามของพระเจ้าและท่านศาสดา และข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานที่เตือนใจให้รำลึกถึง
พระเจ้าและการทำความดี รวมถึงลายเรขาคณิตและลายพรรณพฤกษา มักใช้พื้นที่ชั้นล่างสำหรับกิจกรรมอเนกประสงค์
และรับมือน้ำท่วมเหมือนเรือนพื้นดินในอดีต และมีโถงละหมาดอยู่ชั้นบน

มัสยิดหลายแห่งให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา ตามหลักการที่ระบุในคัมภีร์อัลกุรอาน
และแนวทางของท่านศาสดา มีการวางผังให้สอดคล้องกับการใช้งานตามหลักการศาสนา โดยมีการนำองค์ประกอบ
ทางสถาปัตยกรรมจากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม มาประยุกต์ใช้เพื่อสื่อถึงอัตลักษณ์ของมุสลิม เช่น มัสยิด
รียาดิสสุนันท์ จังหวัดนนทบุรี มัสยิดดารุสซุนนะฮ์ และมัสยิดอัลฟुरกอน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 24)

5. การกล่าวโวอาทคำสอนในช่วงเวลาสำคัญ เช่น ก่อนละหมาดวันศุกร์และหลังละหมาดในวันอิดิลฟิตรีและอีดีลอัฎฮา

6. หอสูงสำหรับขึ้นไปอะซานเพื่อให้ทราบว่าเข้าสู่เวลาละหมาด

กรรมการอิสลามประจำจังหวัดทั้ง 3 มีการทำงานเป็นระบบและมีเครือข่ายที่เข้มแข็ง ส่งผลให้กิจกรรมของแต่ละมัสยิดมีความเชื่อมโยงกันและมีการพัฒนาอย่างมีเอกภาพ มีการสร้างมัสยิดกลางหรือศูนย์บริหารกิจการอิสลามประจำจังหวัด นนทบุรี ปทุมธานี และพระนครศรีอยุธยา ขึ้นเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายความสัมพันธ์ของมุสลิมในแต่ละจังหวัด (ภาพที่ 25-27)

ภาพที่ 15 มัสยิดเราะมะตุลเลาะห์หลังเดิม
และหลังปัจจุบัน จังหวัดปทุมธานี
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 16 มัสยิดแก้วนิมิตร
จังหวัดปทุมธานี
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 17 มัสยิดอัลนะบะวีย์ นครมะดینهฮ์
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 18 มัสยิดอัลนะบะวีย์ นครมะดینهฮ์
ที่มา : กฤษณพล พงศ์ธนาวรานนท์

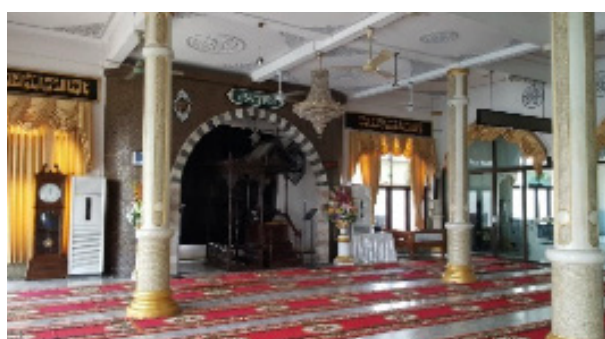
ภาพที่ 19 มัสยิดอัลนะบะวีย์ นครมะดีนะฮ์
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 20 มัสยิดอัลนะบะวีย์ นครมะดีนะฮ์
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 21 โถงละหมาดมัสยิดอาลียิดดารอยน์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : ผู้วิจัย

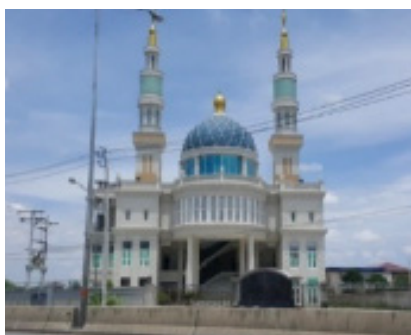
ภาพที่ 22 โถงละหมาดมัสยิดนะฎอตุลอิสลาฮ์
จังหวัดนนทบุรี
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 23 มัสยิดท่าอิฐ จังหวัดนนทบุรี
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 24 มัสยิดอัลฟุรกอน
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 25-27 ศูนย์บริหารกิจการศาสนาอิสลามประจำจังหวัด นนทบุรี ปทุมธานี และพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : ผู้วิจัย

ผลสรุปการดำเนินการวิจัย/ อภิปรายผล

มุสลิมในจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี และพระนครศรีอยุธยา มาจากชาติพันธุ์ต่าง ๆ อาทิ อินโด-เปอร์เซีย ชาวจาม และ มลายู ที่เข้ามาทำคุณประโยชน์ให้บ้านเมืองและตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกับชุมชนต่าง ๆ ในสังคมสยาม เมื่อรวมตัวเป็นชุมชนก็ได้สร้างมัสยิดขึ้นเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติศาสนกิจและจัดกิจกรรมของชุมชน เพื่อรักษาอัตลักษณ์ไว้ในสังคมที่มีความแตกต่างมีปัจจัยที่สำคัญ ได้แก่ พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับพัฒนาการของเมืองและการรับอิทธิพลทางด้านความคิด และรูปแบบสถาปัตยกรรมจากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม โดยมีแนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับมัสยิดได้แก่ การมองว่ามัสยิด “เป็นบ้านของพระเจ้า” “เป็นศูนย์กลางชุมชนมุสลิม” และ “เป็นสถาปัตยกรรมอิสลามที่สื่อถึงอัตลักษณ์ของชุมชนมุสลิม” แนวคิดดังกล่าวส่งผลให้มุสลิมใน 3 จังหวัดเลือกใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมเพื่อการแสดงออกที่สื่อถึงอัตลักษณ์ในประเด็นต่าง ๆ ในแต่ละช่วงเวลา ได้แก่

ช่วงที่ 1 สมัยกรุงศรีอยุธยา

สื่อถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และสถานภาพทางสังคมผ่านทางลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิด

ช่วงที่ 2 สมัยกรุงธนบุรี-รัชกาลที่ 3

สร้างมัสยิดตามศักยภาพของชุมชน แสดงออกทางด้านอัตลักษณ์สถาปัตยกรรมมัสยิดในรูปแบบของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น

ช่วงที่ 3 สมัยรัชกาลที่ 4-รัชกาลที่ 6

ใช้สถาปัตยกรรมอิสลามหรือสถาปัตยกรรมยุโรป ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมอิสลามเพื่อสื่อถึงความเป็นประชาชาติอิสลาม

ช่วงที่ 4 สมัยรัชกาลที่ 7-รัชกาลที่ 8

ให้ความสำคัญกับหลักคำสอนศาสนาอิสลามและการใช้พื้นที่ของมัสยิด โดยให้ความสำคัญกับผังมัสยิดที่เน้นการใช้งานและความสัมพันธ์กับชุมชน

ช่วงที่ 5 สมัยรัชกาลที่ 9-พ.ศ.2561

ให้ความสำคัญกับหลักคำสอนศาสนาและการรำลึกถึงพระเจ้า และการทำความดีตามแนวทางคำสอนของท่านศาสดา โดยใช้องค์ประกอบจากสถาปัตยกรรมอิสลามโดยเฉพาะจากมัสยิดอัลฮะรออมและมัสยิดอัลนะบะวี

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

งานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาสถาปัตยกรรมอิสลาม ในพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมและเป็นแนวทางในการพัฒนาและอนุรักษ์มัสยิดและชุมชนมุสลิมในพื้นที่ต่อไปในอนาคต

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย การศึกษาแนวคิดและอัตลักษณ์ของสถาปัตยกรรมมัสยิดในจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี และพระนครศรีอยุธยา ซึ่งได้รับทุนวิจัยตามยุทธศาสตร์ของมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ ปี พ.ศ. 2561

บรรณานุกรม

ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช. (2549). *กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง*. มติชน.

เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2531). *กลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยมุสลิม*. กองทุนสง่า รุจิระอำพร.

อาดิศร์ อิดริส รัชมนณี. (2557). *มัสยิดในกรุงเทพฯ*. มติชน.

Hattstein, M. and Delius, P., eds. (2000). *Islam: Art and Architecture*. Konemann.